

Politeja

Nr 4(98), 2025, s. 275-291

<https://doi.org/10.12797/Politeja.22.2025.98.15>

Licencja: CC BY-NC-ND 4.0

Alicja MALEWSKA

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie

alicja.malewska@ignatianum.edu.pl

KONCEPCJA POLIKRYZYSU W NAUKACH O POLITYCE

ABSTRACT

The Concept of Polycrisis in Political Science

The term “polycrisis” has appeared in various contexts over the past decades, but recently it has made a breakthrough into both journalistic and scientific language. The popularity of this term seems to come primarily from its concise and intuitive description of the realities the world has been facing in recent years—overlapping and mutually reinforcing crises of various natures (economic, political, ecological, etc.). This article aims to consider the implications of using the concept of polycrisis in political science, and to answer the question of whether it brings a new quality to political science research. The article will deconstruct the concept itself and indicate its connections with existing theories, such as systemic risk and complexity theory. It will also identify research areas where polycrises have the potential to provide deeper explanations or improved predictions of current phenomena.

Keywords: polycrisis, globalization, crises, political science

Słowa kluczowe: polikryzys, globalizacja, kryzysy, nauki o polityce

Otoczający nas świat, a zwłaszcza rzeczywistość społeczna, z każdą chwilą staje się bardziej złożony, a przez to także trudny do opisanego. Stąd nieustanne próby znalezienia nowych, bardziej precyzyjnych koncepcji i terminów, które mogłyby pomóc zrozumieć i wytłumaczyć skomplikowane realia życia w czasach turbulencji i głębokich współzależności. Od paru lat można zaobserwować niezwykle karierę pojęcia polikryzysu, które przebojem wdarło się do języka publicystów oraz polityków, ale też coraz częściej pojawia się na łamach prac naukowych.

Samo słowo „polikryzys” swoją popularność w znacznej mierze zawdzięcza temu, że jest niezwykle intuicyjne – odbiorca nie musi znać jego precyzyjnej definicji, żeby domyślić się, co oznacza. Zastosowane do opisu czasów, w jakich żyjemy, wydaje się nie tylko trafnie podsumowywać sytuację globalną, ale też odczucia pojedynczych ludzi, którzy na co dzień są zmuszeni konfrontować się ze skutkami rozmaitych kryzysów oraz powszechną niepewnością. Potrzeba nazwania tego stanu jest najwyraźniej niezwykle silna, stąd pojawienie się w obiegu również takich pojęć, jak metakryzys (*metacrisis*) czy kryzys permanentny (*permacrisis*), które jednak nie weszły do powszechnego użycia w tak silnym stopniu, jak tytułowy termin. Celem tego artykułu jest analiza pojęcia polikryzysu oraz jego potencjału metodologicznego dla nauk o polityce i próba odpowiedzi na pytanie, czy jest jedynie zgrabnym neologizmem opisującym znany już w literaturze problem, czy też wnosi do dyscypliny coś wartościowego. Hipoteza badawcza zakłada, że pojęcie to odnosi się do nowego, istotnego desygnatu w rzeczywistości społecznej, który znajduje się w polu zainteresowania politologów.

HISTORIA POJĘCIA POLIKRYZYSU

Słowo „polikryzys” zyskało na popularności i weszło do powszechnego użycia w ostatnich kilku latach, jednak ukute zostało prawdopodobnie pod koniec XX wieku. Za jego twórcę uważa się francuskiego badacza Edgara Morina, który w wydanej wraz z Anne Brigitte Kern na początku lat 90. książce *Ziemia – ojczyzna*¹ podkreślał, że problemy stojące przed ludzkością cechuje wyjątkowo skomplikowana współzależność na tle ogólnego kryzysu planety. Autorzy tej książki piszą: *Istotnie bowiem mamy do czynienia z inter-retro-akcjami między różnymi problemami, różnymi kryzysami, różnymi zagrożeniami. Tak jest z problemami zdrowia, środowiska, sposobów życia, rozwoju, z problemami demograficznymi i cywilizacyjnymi. (...) Ogólnie mówiąc, kryzys antroposfery wpływa na kryzys biosfery i na odwrót, podobnie jak wzajemnie na siebie wpływają kryzysy przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Wiele z tych kryzysów można potraktować jako zespół wielokryzysowy, w którym splatają się ze sobą kryzys rozwoju, kryzys nowoczesności, kryzys wszystkich społeczeństw...*². Wspomniana publikacja została napisana z perspektywy teorii systemów i skupiała się na ekologicznym wymiarze myśli politycznej, krytykując

¹ Warto zauważyć, że w polskim tłumaczeniu książki nie pojawia się termin „polikryzys”. Zamiast niego tłumaczka stosuje wyrażenie „wielość kryzysów”. Zob. E. Morin, A.B. Kern, *Ziemia – ojczyzna*, przeł. T. Jekiłowa, Warszawa 1998, s. 125.

² *Tamże*, s. 125-126.

jednocześnie redukcjonizm w nauce i optując za transdyscyplinarnym podejściem, pozwalającym lepiej uchwycić złożoność kryzysów.

W kolejnych latach pojęcie polikryzysu można było znaleźć głównie w pracach poświęconych zrównoważonemu rozwojowi i problemom globalnego Południa³ oraz zagadnieniu transdyscyplinarności w nauce⁴. Bywało zwykle stosowane w rozumieniu zaproponowanym przez Morina w celu podkreślenia współzależności występujących równolegle kryzysów ekonomicznych, ekologicznych i społecznych, których nie dało się zredukować do jednej przyczyny przez wzajemne splątanie. Warto odnotować wkład Marka Swillinga w rozwinięcie tej koncepcji – jako pierwszy wskazał na sprzężenia zwrotne, zwielokrotniające efekt końcowy, jako cechę szczególną polikryzysów⁵.

Do nieoczekiwanego spopularyzowania terminu przyczynił się Jean-Claude Juncker podczas swojej kadencji przewodniczącego Komisji Europejskiej w latach 2014-2019. Mianem polikryzysu określał sytuację, z którą mierzyła się w owym czasie Unia Europejska. Zauważał, że nawarstwiające się skutki kryzysu finansowego i zadłużeniowego, kryzys migracyjny, kryzys instytucjonalny, brexit i zagrożenie spowodowane działaniami wojennymi tuż za granicami Unii, ale też atakami terrorystycznymi wewnątrz Europy przysparzały problemów nie tylko unijnym decydentom, ale również obywatelom, wzmagając obawy i pogłębiając poczucie niepewności⁶. Od tego momentu pojęcie polikryzysu przeniknęło do języka politologów i coraz częściej zaczęło pojawiać się w pracach z zakresu studiów europejskich⁷.

Jednak największy boom na pojęcie polikryzysu można zauważyć w ostatnich kilku latach i w znacznej mierze przyczynił się do tego historyk Adam Tooze, który promował to słowo zarówno w dyskursie naukowym, jak również – a może przede wszystkim – w przestrzeni medialnej. Początkowo używał tego terminu w dosyć

³ Zob. np. M. Swilling, *Economic Crisis, Long Waves and the Sustainability Transition: An African Perspective*, „Environmental Innovation and Societal Transitions” 2013, vol. 6, s. 96-115; tenże, *Greening Public Value: The Sustainability Challenge*, [w:] *Public Value: Theory and Practice*, red. J. Benington, M.H. Moore, London 2011, s. 89-111; M. Swilling, *So What Is So Unsustainable about the Global Economy?*, „CME: Your SA Journal of CPD” 2012, vol. 30, no. 3, s. 68-71.

⁴ Zob. np. S.L. McGregor, *Integral Leadership's Potential to Position Poverty Within Transdisciplinarity*, „Integral Leadership Review” 2009, vol. 9, no. 2, s. 1-10; też, *Transdisciplinary Axiology: To Be or Not to Be*, „Integral Leadership Review” 2011, vol. 10, no. 3, s. 1-21.

⁵ M. Lawrence, S. Janzwood, Th. Homer-Dixon, *What Is a Global Polycrisis?*, Cascade Institute, IV 2022, s. 5, [online] <https://cascadeinstitute.org/technical-paper/what-is-a-globalpolycrisis/>, 17 II 2024.

⁶ *Speech by President Jean-Claude Juncker at the Annual General Meeting of the Hellenic Federation of Enterprises (SEV)*, European Commission, [online] https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_16_2293, 20 II 2024.

⁷ Zob. np. Special Issue: *The European Union Beyond the Polycrisis? Integration and Politicization in an Age of Shifting Cleavages*, „Journal of European Public Policy” 2019, vol. 26, no. 7; A. Ágh, *The EU Polycrisis and Hard Populism in East-Central Europe: From the Copenhagen Dilemma to the Juncker Paradox*, „Politics in Central Europe” 2017, vol. 13, no. 2-3, s. 7-32; L. Schramm, *Exit from Joint-decision Problems? Integration and Disintegration in the EU's Recent Poly-crisis*, „European Review of International Studies” 2020, vol. 7, no. 1, s. 2-27; A. Polak, M. Sutowski, A. Skrzypek, *Europa będzie się wykuiwać w kryzysach? Scenariusze integracji w czasach polikryzysu*, Warszawa 2017.

przyczynkowym stylu, opisując świat w obliczu pandemii COVID-19⁸. Wkrótce jednak zaczął rozwijać jego definicję w swoich publikacjach medialnych oraz naukowych. Tooze przede wszystkim podkreśla, że w polikryzysie występują odrębne wstrząsy, które poprzez wzajemne oddziaływanie tworzą całość potężniejszą niż suma poszczególnych części⁹. Podobną interpretację przyjęto również w oficjalnej narracji Światowego Forum Ekonomicznego, które co roku wydaje raport poświęcony globalnym ryzykom. Motywem przewodnim edycji z 2023 roku były właśnie polikryzysy odmieniane przez wszystkie przypadki podczas opisywania obecnego stanu planety i ludzkości¹⁰.

DEFINICJE POJĘCIA

W tym miejscu warto zadać pytanie, czy omawiane pojęcie odnosi się do opisu konkretnego etapu globalizacji, w którym się znaleźliśmy, czy raczej zjawiska, które może występować w różnych okresach i w różnym natężeniu. Innymi słowy – czy istnieje jeden polikryzys, czy też możemy mówić o polikryzysach w liczbie mnogiej. Pytanie dotyczy również tego, na czym polega różnica między obecną sytuacją a poprzednimi okresami w historii, gdy występowało wiele kryzysów jednocześnie – czy jest to różnica jedynie ilościowa, czy raczej jakościowa. Stanowiska badaczy w tej kwestii są podzielone.

Naukowcy, którzy jako pierwsi podejmowali temat (Morin, Kern czy Swilling), szczególną wagę przywiązywali do kwestii ekologicznych, które stanowiły punkt odniesienia dla wszystkich pozostałych problemów dotyczących planety na przełomie tysiącleci. To prowadzi do konkluzji, że przyszło nam żyć w „epoce polikryzysu” (*the polycrisis*). Podobne poglądy głosi Tooze, twierdząc, że o ile w historii zdarzały się współwystępujące kryzysy, to jednak skala zjawisk, z jakimi mierzymy się globalnie na początku XXI wieku, jest bezprecedensowa¹¹. Jego zdaniem obecny polikryzys rozpoczął się w latach 2008-2009, gdy nie tylko doszło do załamania globalnego rynku finansowego, ale również rosyjskiej agresji przeciwko Gruzji, fiaska Rundy z Doha w ramach negocjacji Światowej Organizacji Handlu i szczytu klimatycznego ONZ w Kopenhadze, a także pandemii świńskiej grypy¹². Globalny kryzys gospodarczy jest często wskazywany jako cezura wyznaczająca początek epoki polikryzysu, aczkolwiek część badaczy krytykuje takie podejście, określając je mianem ekonomicznego imperializmu. Ich

⁸ A. Tooze, *Shutdown: How Covid Shook the World's Economy*, New York City 2021, s. 18.

⁹ Tenże, *Welcome to the World of the Polycrisis*, Financial Times, 28 X 2022, [online] <https://www.ft.com/content/498398e7-11b1-494b-9cd3-6d669dc3de33>, 19 II 2024.

¹⁰ *The Global Risks, Report 2023*, World Economic Forum, [online] <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2023/>, 3 III 2024.

¹¹ A. Tooze, *Navigating the Poly-crisis: 2023 – Session 4 Keynote – Adam Tooze*, YouTube, 28 IX 2023, [online] https://www.youtube.com/watch?v=y5coEWMNcrk&t=2628s&ab_channel=ODI, 22 III 2024.

¹² Tenże, *This Is Why 'Polycrisis' Is a Useful Way of Looking at the World Right Now*, World Economic Forum, 7 III 2023, [online] <https://www.weforum.org/agenda/2023/03/polycrisis-adam-tooze-historian-explains/>, 23 III 2024.

zdaniem kraje globalnego Południa, zwłaszcza afrykańskie, znacznie wcześniej utknęły w gordyjskim węźle problemów gospodarczych, klimatycznych i społecznych, jednak świat zachodni uznał ten stan za polikryzys dopiero, gdy dotknął on najbogatszych mieszkańców globu¹³.

Z kolei naukowcy skupieni wokół kanadyjskiego Cascade Institute, którzy obecnie aktywnie rozwijają omawianą koncepcję, stoją na stanowisku, że można mówić o wielu polikryzysach występujących równolegle. W przypadku gdy nie zostaną na czas opalone, mogą wchodzić ze sobą w coraz intensywniejsze interakcje, przeradzając się ostatecznie w jedno zjawisko. Polikryzysy nie są więc cechą immanentną naszych czasów i przynajmniej teoretycznie mogą się skończyć, jednak zwykle właściwa im jest długofalowość¹⁴. Ta ostatnia interpretacja wydaje się mieć znacznie istotniejszy potencjał naukowy, jako że daje większą możliwość operacjonalizacji zmiennych przy budowaniu modeli badawczych niż prosta konstatacja, że żyjemy w epoce wszechogarniającego i nieuniknionego kryzysu.

W przestrzeni publicznej oraz na łamach prasy naukowej pojawiają się również głosy krytyczne, które określają polikryzys mianem modnego hasła, które nie wnosi żadnej wartości dodanej do analizy bieżących wydarzeń. Przedstawicielami takiego stanowiska są często historycy, wskazujący na szereg przykładów kryzysów współwystępujących w przeszłości, chociażby podczas wojen światowych¹⁵. Inni badacze z kolei zwracają uwagę na to, że źródłem wszystkich globalnych problemów, z którymi musimy się dziś mierzyć, jest dominujący model ustroju gospodarczego. Tworzenie skomplikowanych teorii wokół pojęcia polikryzysu może więc jedynie zaciemniać obraz rzeczywistości i odwracać uwagę od kwestii kluczowej, czyli kryzysu zachodniego kapitalizmu¹⁶. Jednak zdecydowanie przeważa pozytywne podejście do nowego terminu, gdyż sytuacja wydaje się mieć wyjątkowe cechy – tak głębokich współzależności na każdym poziomie mieszkańcy globu nie doświadczali nigdy wcześniej, zaś widmo katastrofy klimatycznej kładzie się cieniem na każdej debacie dotyczącej przyszłości. Większość naukowców stosujących pojęcie polikryzysu zgadza się, że potrzebuje on głębszej conceptualizacji, by mógł stać się przydatnym narzędziem analitycznym, ale widzi w nim większy potencjał niż jedynie do bycia modnym neologizmem¹⁷.

¹³ D. Pillay, *The Global Economic Crisis and the Africa Rising Narrative*, „Africa Development” 2015, vol. 40, no. 3, s. 60-64.

¹⁴ M. Lawrence, S. Janzwood, Th. Homer-Dixon, *What Is...*, s. 6.

¹⁵ Zob. np. N. Ferguson, *The World's Cascade of Disasters Is Not a Coincidence*, Bloomberg, 25 VII 2021, [online] <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2021-07-25/niall-ferguson-covid-fires-floods-protests-are-pattern-not-coincidence>, 8 III 2024; D. Drezner, *Are We Headed Toward a "Polycrisis"? The Buzzword of the Moment, Explained*, Vox, 28 I 2023, [online] <https://www.vox.com/23572710/polycrisis-davos-history-climate-russia-ukraine-inflation>, 8 III 2024.

¹⁶ Zob. np. M. Penner, *The Paradox of Polycrisis: Capitalism, History, and the Present*, „Journal of History” 2023, vol. 58, no. 2-3, s. 152-166; K. Jayasuriya, *Polycrisis or Crises of Capitalist Social Reproduction*, „Global Social Challenges Journal” 2023, vol. 1, s. 1-9.

¹⁷ Zob. np. M. Lawrence i in., *Global Polycrisis: The Causal Mechanisms of Crisis Entanglement*, „Global Sustainability” 2024, vol. 7, no. 6; E. Helleiner, *Economic Globalization's Polycrisis*, „International Studies Quarterly” 2024, vol. 68, no. 2.

Największe uznanie w środowisku wydaje się zdobywać definicja zaproponowana przez naukowców z Cascade Institute, którzy proponują stosowanie koncepcji polikryzysu jako modelu badań w systemach globalnych, definiując samo pojęcie jako sytuację, gdy *kryzysy w wielu globalnych systemach stają się przyczynowo powiązane w sposób, który znacznie pogarsza perspektywy ludzkości*¹⁸. Aby głębiej przeanalizować tę definicję, warto sięgnąć również do znaczenia poszczególnych użytych w niej terminów. Kryzys jest tu rozumiany jako *nagłe zdarzenie lub ściśle powiązany ciąg zdarzeń w ramach lub pomiędzy systemami społeczno-ekologicznymi, który w stosunkowo krótkim okresie znacząco szkodzi dobrostanowi dużej liczby osób*¹⁹. Warunkiem wystąpienia kryzysu jest więc zaistnienie realnej szkody, a nie tylko jej ryzyka, co stoi w sprzeczności z powszechnym użyciem tego terminu w naukach o polityce, np. do opisu napięć w stosunkach międzynarodowych. Powodem ograniczenia znaczenia tego pojęcia jest próba zwiększenia jego precyzyjności, ułatwienie operacjonalizacji i ochrona przed nadużywaniem i selektywnym stosowaniem w pogoni za partykularnymi celami politycznymi. Natomiast przedrostek poli- odnosi się do wielości kryzysów, które nie tylko występują w podobnym czasie lub w bezpośrednim następstwie, ale też są ze sobą przyczynowo powiązane²⁰.

KONCEPTUALIZACJA POJĘCIA POLIKRYZYSU

Jedną z pierwszych pogłębionych konceptualizacji tytułowego zjawiska w pracach politologicznych możemy znaleźć w tekście Mathew Daviesa i Christophera Hobsona, poświęconemu podejściu nauk o stosunkach międzynarodowych do tematyki pandemii COVID-19. Autorzy przypisują polikryzysom poniższe cechy²¹:

- symultaniczność, czyli występowanie wielu oddzielnych kryzysów w tym samym czasie;
- pętle sprzężeń zwrotnych, w których poszczególne kryzysy oddziałują na siebie zarówno w sposób przewidywalny, jak i nieprzewidywalny, nieustannie pozostając w relacji;
- wzmacnianie, czyli sytuację, gdy poprzez ciągłe interakcje kryzysy nasilają się, przyspieszają lub pogłębiają, jednocześnie wywołując poczucie braku kontroli nad nimi;
- nieokreśloność, w której granice między poszczególnymi kryzysami się zacierają, zarówno w wymiarze czasowym, jak i przestrzennym, a wszelkie problemy mają tendencję do ciągłego przemieszczania się i zlewania;

¹⁸ M. Lawrence i in., *Global Polycrisis...*, s. 2 [tłum. własne].

¹⁹ Th. Homer-Dixon i in., *Synchronous Failure: The Emerging Causal Architecture of Global Crisis*, „Ecology and Society” 2015, vol. 20, no. 3.

²⁰ M. Lawrence i in., *Global Polycrisis...*, s. 2-3.

²¹ M. Davies, Ch. Hobson, *An Embarrassment of Changes: International Relations and the COVID-19 Pandemic*, „Australian Journal of International Affairs” 2022, vol. 77, nr 2, s. 160.

- warstwowość, odnoszącą się do krzyżowania i nakładania się na siebie obaw i priorytetów różnych grup interesów w obliczu rozmaitych kryzysów, co prowadzi do powstawania wielowarstwowych problemów społecznych;
- brak porozumienia co do znaczenia, wynikający z różnic w rozumieniu kryzysów i ich skomplikowanej natury oraz charakteru interakcji, skutkujące rozpadem wspólnej narracji i perspektywy;
- sprzeczne cele, gdyż rozwiązanie jednego kryzysu może pogłębiać inne problemy, co w sytuacji ograniczonych zasobów może znacznie utrudniać zarządzanie nimi;
- emergentność, która prowadzi do tego, że problemy łączą się synergicznie, przewyższając sumę pojedynczych elementów. Polikryzys jest zawsze silniejszy niż zbiór mniejszych, oddzielnych kryzysów.

Podjmując próbę sprecyzowania zakresu przedmiotowego koncepcji, Eric Helleiner wyróżnił cztery wymiary, w których mogą występować rozbieżności między różnymi rodzajami polikryzysów. Po pierwsze, mogą mieć odmienny zasięg przestrzenny. Część naukowców i środowisk to pojęcie rezerwuje jedynie dla kryzysów o zasięgu globalnym (Morin i Kern, Tooze, WEF), podczas gdy inni dopuszczają jego stosowanie dla zjawisk lokalnych czy regionalnych (Juncker, Swilling). Po drugie, mogą się różnić co do okresu trwania. Można znaleźć przykłady kilkuletnich sytuacji klasyfikowanych jako polikryzysy (Unia Europejska w ostatnich latach), kryzysów obejmujących kilka dekad (od kryzysu finansowego 2008 roku do chwili obecnej) czy nawet cały wiek (XX wiek z rosnącą globalizacją). Kolejnym wymiarem jest poziom ogólności, w zależności od tego, czy mówimy o zjawisku obejmującym całe społeczeństwo (globalne skutki kryzysu klimatycznego), czy jakąś węższą grupę lub sektor (instytucje unijne, gospodarka surowcami naturalnymi). Po czwarte, polikryzysy można dzielić ze względu na kryzysy, które je wywołują. Kryzysy można kategoryzować ze względu na ich przyczyny, długość trwania czy zasięg²².

KONTEKST TEORETYCZNY

Terminologia użyta do opisu właściwości polikryzysu sugeruje, że jest to pojęcie wyrastające z teorii złożoności. Ta perspektywa badawcza zaczęła rozwijać się w ostatnich dekadach XX wieku i miała ambicje stać się rewolucyjnym naukowym paradygmatem, rozwiązującym problemy, z którymi mierzyło się dotychczasowe redukcjonistyczne podejście. Głównym jej założeniem jest odejście od analizy odrębnych części systemu na rzecz badania całości, gdyż systemy złożone w większym stopniu są kształtowane przez relacje między poszczególnymi elementami niż przez charakter tych elementów. Relacje tworzą strukturę składającą się z wielu subsystemów, do których podmioty mogą należeć równolegle. Jednocześnie każdy system działa w określonym środowisku, wchodząc w ciągłe interakcje z innymi systemami i wpływając na siebie wzajemnie. Dzieje się to poprzez pętle sprzężeń zwrotnych, w których może następować pozytywne lub

²² E. Helleiner, *Economic Globalization's...*, s. 3.

negatywne wzmocnienie pierwotnego bodźca. Konsekwencją jest ciągła ewolucja i zmiana, jako że systemy posiadają zdolność uczenia się, a dodatkowo cechuje je emergencja. W efekcie nielinearnej dynamiki praktycznie niemożliwe jest budowanie modeli predykcyjnych przyszłych zachowań złożonych systemów²³.

W naukach o polityce teoria złożoności stoi w opozycji do perspektyw pozytywistycznych, które operują głównie narzędziami metodologicznymi do badania zjawisk podlegających ściśle określonym normom i zasadom. O ile są przydatne do opisu takich tematów, jak np. wybory, to są całkowicie bezradne wobec sytuacji o wysokim stopniu niepewności i nieprzewidywalności lub pozostających poza kontrolą osób decyzyjnych. Jednocześnie teoria złożoności koresponduje w pewnych aspektach z historycznym instytucjonalizmem (koncepcja zależności ścieżkowej), teorią przerywanej równowagi (wyjaśnienie okresów braku stabilności) czy nowym zarządzaniem publicznym (uznanie samoorganizujących się sieci). Otwiera na nowo dyskusję dotyczącą łączenia metod z nauk przyrodniczych i społecznych, a także oferuje bardziej konkretne pomysły na realizację postulatu interdyscyplinarności badań. Warto też dodać, że ambicją naukowców stosujących teorię złożoności często jest przełożenie jej wyników na konkretne zalecenia dla praktyków polityk publicznych, mimo jej skomplikowanego aparatu badawczego i pojęciowego²⁴.

Kolejną kwestią, która wymaga poruszenia, jest relacja pojęcia polikryzysu do innych bliskich znaczeniowo terminów i koncepcji, które już się utrwaliły w literaturze przedmiotu. Jednym z nich jest ryzyko systemowe, które swój rozwój zawdzięcza głównie pracom naukowym z dziedziny finansów, zwłaszcza poświęconym sektorowi bankowemu. Rozumiane jest zwykle jako prawdopodobieństwo załamania się całego systemu, a nie poszczególnych jego części. Kluczową cechą tego zjawiska jest możliwość przenoszenia się wszelkiego rodzaju szoków z jednych elementów systemu na inne poprzez rozmaite kanały, czyli efekt zarażania²⁵.

Polikryzys również zakłada, że niespodziewane turbulencje pojawiające się w jednym punkcie rozprzestrzeniają się na pozostałe elementy systemu, a w efekcie rozlewania się mogą zaburzyć funkcjonowanie kolejnych niezależnych systemów. Wynika to z wysokiego stopnia współzależności wewnątrz systemu, a także możliwości przepływu strumieni informacji i bodźców między oddzielnymi systemami. Podstawowa różnica między tymi koncepcjami polega po pierwsze na tym, że ryzyko systemowe skupiają się na potencjalnych słabościach, które mogą przerodzić się w kryzys, podczas gdy polikryzysy odnoszą się do sytuacji, w której ryzyko się urzeczywistniło, wywołując załamania kolejnych systemów. Po drugie, ryzyko systemowe zwykle skupia się na problemach jednego systemu, który ewentualnie może „zarazić” inne podmioty czy sieci. Tymczasem polikryzys z założenia występuje dopiero wtedy, gdy wiele systemów

²³ S.M. Manson, *Simplifying Complexity: A Review of Complexity Theory*, „Geoforum” 2001, vol. 32, no. 3, s. 409-411.

²⁴ P. Cairney, *Complexity Theory in Political Science and Public Policy*, „Political Studies Review” 2012, vol. 10, no. 3, s. 347-355.

²⁵ P. Smaga, *Istota ryzyka systemowego*, „Studia Ekonomiczne” 2014, nr 1, s. 36-63.

mierzy się ze współzależnymi kryzysami. Ostatnia kluczowa różnica dotyczy podejścia do złożoności systemów. W teorii ryzyka systemowego kompleksowość i dynamika sieci, nieliniarne zależności przyczynowo-skutkowe, procesy przekraczające granice systemów i stan głębokiej niepewności są uznawane za czynniki ryzyka. W koncepcji polikryzysu wymienione cechy są traktowane jako właściwości wszystkich złożonych systemów w zglobalizowanym świecie, które w przypadku pojawienia się problemów eskalują i przyspieszają efekty kryzysu²⁶.

METODOLOGIA BADAŃ POLIKRYZYSÓW

W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie, czy koncepcja polikryzysu może być skutecznie wykorzystywana w praktyce naukowej, warto sięgnąć do opracowania naukowców z Cascade Institute, w którym zaprezentowali swoją propozycję ramową analizy tego zjawiska. Oparli ją na modelu przeciążenie-czynnik wyzwalający-kryzys (*stress-trigger-crisis model*, STC), który przedstawia kryzysy jako wynik powoli narastających przeciążeń, które wchodzi w interakcję z szybko postępującymi czynnikami wyzwalającymi, wypychając globalny system z ustalonej równowagi i wprowadzając go w stan nierównowagi (kryzys systemowy), co powoduje poważne szkody dla ludzi²⁷. Potencjalnymi przykładami przeciążeń są rosnące nierówności społeczno-ekonomiczne, ocieplenie klimatu czy zmiany demograficzne, które mogą być zarówno regionalne, jak i globalne w skali, ale zawsze w długim okresie prowadzą do zmniejszenia odporności systemu. Mogą przyjmować formę ciśnienia (*pressures*) – akumulujących się sił, które mogą zostać gwałtownie uwolnione, sprzeczności (*contradictions*) – przeciwstawnych sił, które grożą samozniszczeniem systemu, lub wrażliwości (*vulnerabilities*) – potencjalnych słabych punktów systemu, wynikających z jego rosnącej złożoności. Z kolei czynniki wyzwalające są zdarzeniami gwałtownymi i nieprzewidywalnymi, jak np. katastrofy naturalne, upadłości wielkich podmiotów gospodarczych czy zamachy. Można je podzielić na dwa typy: egzogeniczne – zdarzenie wygenerowane przez jeden system staje się czynnikiem wyzwalającym w innym systemie, oraz stochastyczne – przypadkowe zdarzenia działają jako wyzwalacz. Kryzys systemowy jest efektem spotkania i interakcji takiego bodźca (lub wielu bodźców) z powoli narastającym przeciążeniem, które prowadzi do szkodliwej nierównowagi²⁸.

Następnie badacze wyróżniają cztery modelowe ścieżki interakcji przeciążeń, czynników wyzwalających oraz kryzysów międzysystemowych, które poprzez pętle sprzężeń zwrotnych prowadzą do synchronizacji kryzysów, która stanowi kluczową cechę polikryzysu. W celu identyfikacji wszystkich wymienionych elementów proponują stosowanie diagramów domino (to narzędzie pozwala przedstawić wydarzenia na liniowej

²⁶ M. Lawrence, S. Janzwood, Th. Homer-Dixon, *What Is...*, s. 7-9.

²⁷ M. Lawrence, M. Shipman, Th. Homer-Dixon, *Introduction to Polycrisis Analysis: The Cascade Institute's Framework for Polycrisis Analysis*, Cascade Institute, 22 IV 2024, [online] <https://cascadeinstitute.org/technical-paper/introduction-to-polycrisis-analysis-guide/>, 5 V 2024 [tłum. własne].

²⁸ *Tamże*, s. 11-12.

osi czasu, ale w konsekwencji zależności mogą przebiegać tylko w jednym kierunku) lub diagramów międzysystemowego sprzężenia zwrotnego (pozwalają uchwycić zależności cykliczne i synchroniczne). Te narzędzia pozwalają w graficzny sposób przedstawić poszczególne elementy oraz ich wzajemne interakcje w wielu systemach jednocześnie, co umożliwia analizę przyczyn tak skomplikowanego zjawiska, jak polikryzys²⁹. Jednocześnie należy zauważyć, że zaproponowane modele odznaczają się niezwykle wysokim stopniem złożoności i są nieuchronnie obciążone subiektywnością. Prawdopodobnie z tego powodu trudno jest znaleźć prace, które w pełni opierałyby się na zastosowaniu tych narzędzi analizy.

ZASTOSOWANIE KONCEPCJI POLIKRYZYSU W NAUKACH O POLITYCE

Po zaprezentowaniu przeglądu definicji oraz kontekstu teoretycznego, w którym funkcjonuje tytułowe pojęcie, pora na przegląd literatury pod kątem jego praktycznego zastosowania w badaniach naukowych. W centrum zainteresowania znajdują się prace z dziedziny nauk o polityce, należy jednak pamiętać, że badanie systemów złożonych z zasady wymaga pewnego stopnia interdyscyplinarności.

Pierwszym zbiorem tekstów, który zostanie omówiony, jest wydanie specjalne czasopisma „Journal of European Public Policy” z 2019 roku pod tytułem *The European Union beyond the Polycrisis? Integration and Politicization in an Age of Shifting Cleavages*. W artykule wstępnym redaktorzy przyjmują polikryzys za punkt wyjściowy do analizy stanu, w którym znajdowała się Unia Europejska w tamtym czasie. Kryzys finansowy i zadłużeniowy, kryzys migracyjny, brexit i rosnące zagrożenia w sferze bezpieczeństwa zwiększyły polityzację kwestii europejskich i odbiły się na procesach integracyjnych. Przyczyniły się do pogłębienia podziałów na wielu poziomach jednocześnie, zarówno wewnątrz narodów, jak i między państwami członkowskimi. Polaryzacja nie dotyczy już tylko grup reprezentujących odmienne poglądy ideologiczne na linii prawica – lewica. Linia podziału przecina społeczeństwa w zależności od poszczególnych problemów, z którymi mierzy się wspólnota, tworząc niejednokrotnie zupełnie niespodziewane sojusze. Część naukowców postrzega rosnącą polityzację jako konieczny etap w procesie pogłębiania integracji, który prowadzi do powstania nowej struktury i tożsamości, jednocześnie pozwalając uniknąć dwubiegunowych podziałów społeczeństwa bez żadnych punktów stykowych. Jednakże inni widzą w tym zagrożenie impasem, w który łatwo wpaść, gdy mniejszość blokująca lub pojedyncze weto mogą zatrzymać zmiany niezbędne do rozwiązania istniejących problemów³⁰. Podsumowując, można więc stwierdzić, że w tym wydaniu specjalnym autorzy tekstów potraktowali

²⁹ Tamże, s. 16-25.

³⁰ J. Zeitlin, F. Nicoli, B. Laffan, *Introduction: The European Union Beyond the Polycrisis? Integration and Politicization in an Age of Shifting Cleavages*, „Journal of European Public Policy” 2019, vol. 26, no. 7, s. 963-966.

polikryzys jako zjawisko o ograniczonym zasięgu czasowym i przestrzennym, w którym poszczególne kryzysy występują symultanicznie i wpływają na siebie. Nie skupili się jednak na analizowaniu przyczyn czy przebiegu polikryzysu, ale na jego skutkach oraz możliwych opcjach zarządzania nimi.

Kolejnym przykładem zastosowania omawianej koncepcji w studiach europejskich jest wydanie specjalne czasopisma „Politics and Governance” z 2023 roku pod tytułem *Governing the EU Polycrisis: Institutional Change After the Pandemic and the War in Ukraine*. W artykule wprowadzającym redaktorzy stawiają pytanie, jak instytucje unijne radzą sobie z zarządzaniem w okresie polikryzysu – czy wyjątkowe okoliczności prowadzą do poszukiwania nowych rozwiązań, czy też stosowane są stare metody. Kryzysy, z którymi mierzy się w ostatnich latach Unia Europejska, dzielą na szybko rozwijające się (np. odrzucenie Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy, recesja gospodarcza, ataki terrorystyczne w Europie, kryzys migracyjny, brexit, pandemia COVID-19 czy wojna w Ukrainie) oraz wolno narastające (zmiany klimatyczne, rosnąca siła ugrupowań populistycznych, kryzys energetyczny czy transformacja cyfrowa). Zdaniem autorów nakładanie się tych kryzysów na siebie wymusza zmianę w prowadzonych politykach publicznych, a potencjalnie również w strukturze instytucjonalnej³¹.

W tej samej publikacji możemy znaleźć jeden artykuł teoretyczny zawierający propozycję klasyfikacji kryzysów w trzech analitycznych wymiarach (nasilenia, symetrii i prędkości) oraz możliwości zarządzania nimi w UE. Warto zaznaczyć, że autor tego tekstu stosuje wymiennie terminy „polikryzys” i „kryzys permanentny”³². Pozostałe artykuły odnoszą się do sektorowej analizy działań instytucji europejskich, skupiając się na skutkach polikryzysu w sferze polityki energetycznej³³, ochrony zdrowia³⁴ czy finansów publicznych³⁵.

Kolejnym polem badawczym, w którym koncepcja polikryzysu znalazła szerokie zastosowanie, jest ekonomia polityczna. Badacze reprezentujący tę dziedzinę ograniczają się zwykle do analizy gospodarczego wymiaru globalnych wyzwań, który jednocześnie stanowi tło, konsekwencję oraz źródło innych kryzysów. Jak już wspomniano wcześniej, część naukowców głosi dosyć radykalne tezy o załamaniu się światowego

³¹ E. Bressanelli, D. Natali, *Tested by the Polycrisis: Reforming or Transforming the EU?*, „Politics and Governance” 2023, vol. 11, no. 4, s. 247-248.

³² J. Hupkens, C. Neuhold, S. Vanhoonacker, *One Crisis Is Not Like Another: Exploring Different Shades of Crisis in the EU*, „Politics and Governance” 2023, vol. 11, no. 4, s. 252-262.

³³ S. Smets, D. Beach, *The Institutional Ingredients of Polycrisis Management: Unpacking European Council's Handling of the Energy Crisis*, „Politics and Governance” 2023, vol. 11, no. 4, s. 275-285; A. Buzogány, S. Četković, T. Maltby, *EU Renewable Energy Governance and the Ukraine War: Moving Ahead Through Strategic Flexibility?*, „Politics and Governance” 2023, vol. 11, no. 4, s. 263-274; M. Siddi, F. Prandin, *Governing the EU's Energy Crisis: The European Commission's Geopolitical Turn and its Pitfalls*, „Politics and Governance” 2023, vol. 11, no. 4, s. 286-296.

³⁴ D. Natali, E. Pavolini, A. Terlizzi, *Multi-Level Governance Feedback and Health Care in Italy in the Aftermath of Covid-19*, „Politics and Governance” 2023, vol. 11, no. 4, s. 365-377.

³⁵ M. Ceron, *The National Recovery and Resilience Plans: Towards a Next Generation of Fiscal Coordination?*, „Politics and Governance” 2023, vol. 11, no. 4, s. 324-338.

systemu kapitalistycznego, podczas gdy bardziej umiarkowani wskazują na kryzys idei neoliberalnych, instytucji rynkowych i ekonomii głównego nurtu³⁶. Interesującą publikacją poświęconą relacjom między entropią a gospodarką jest praca pod redakcją Jerzego Hausnera i Michała Krzykawskiego *Gospodarka i entropia. Jak wyjść z polikryzysu?*. Autorzy traktują polikryzys jako punkt wyjściowy do poszukiwań konkretnych rozwiązań pozwalających zapanować nad entropią lub zapobiegać jej negatywnym skutkom, takich jak powrót do lokalności czy zmiana dominującego modelu gospodarowania³⁷. Z kolei przykładem pracy, w której główne zainteresowanie stanowią przyczyny obecnego polikryzysu globalizacji gospodarczej, może być cytowany już artykuł autorstwa Helleinera. Wyróżnia on pięć odrębnych kryzysów, które wchodzą ze sobą w ścisłe interakcje: napięcia na relacji USA – Chiny, kryzys zdrowia globalnego, kryzys w sferze bezpieczeństwa międzynarodowego, globalny kryzys ekologiczny i kryzys demokracji³⁸. Odważną próbę alternatywnego spojrzenia na polikryzys w ekonomii politycznej podejmuje w swoim artykule Michael J. Albert, łącząc podejście marksistowskie z neogramscianizmem³⁹.

Koncepcja polikryzysu znalazła również zastosowanie w pracach z dziedziny stosunków międzynarodowych do analizy zmian, jakie następują po upadku jednobiegunowego ładu hegemonicznego. Powstanie różnych subsystemów władzy światowej prowadzi do zwiększenia liczby możliwych interakcji, sojuszy i napięć, a co za tym idzie – również potencjalnych kryzysów⁴⁰. Interesujące spojrzenie na problem zarządzania skutkami globalnego polikryzysu oferują prace poświęcone politykom publicznym na poziomie krajowym. Przykładem takich badań jest analiza strategii zarządzania kryzysowego opracowanych i wdrażanych podczas pandemii COVID-19, zarówno przez instytucje władzy centralnej, jak i ośrodki samorządowe⁴¹. Niezwykle szerokie spojrzenie na kwestie zarządzania publicznego w dobie polikryzysu oferuje monografia zbiorowa pt. *The Routledge Handbook on Crisis, Polycrisis, and Public Administration*. Można w niej znaleźć analizy dotyczące rozwiązań wdrażanych przez władze różnych

³⁶ Zob. np. M. Jacobs, *After Neoliberalism: Economic Theory and Policy in the Polycrisis*, „The Political Quarterly” 2024, vol. 95, no. 4.

³⁷ *Gospodarka i entropia. Jak wyjść z polikryzysu?*, red. J. Hausner, M. Krzykawski, Warszawa 2023.

³⁸ E. Helleiner, *Economic Globalization's...*, s. 4-7.

³⁹ M.J. Albert, *Capitalism, Complexity, and Polycrisis: Toward Neo-Gramscian Polycrisis Analysis*, „Global Sustainability”, 2025, vol. 8, no. 7.

⁴⁰ Zob. np. I. Parmar, *Poly Crisis or Organic Crisis? The Crisis of the United States and the US-led World Order*, „Economic and Political Weekly: A Journal of Current Economic and Political Affairs” 2023, vol. 58, no. 34; H. Stark, *French Foreign Policy in the Age of Polycrisis*, „Sicherheit und Frieden. Security and Peace” 2019, vol. 3.

⁴¹ Zob. np. Sh. Dinan, D. Béland, M. Howlett, *How Useful Is the Concept of Polycrisis? Lessons from the Development of the Canada Emergency Response Benefit during the COVID-19 Pandemic*, „Policy Design and Practice” 2024, vol. 7, no. 1; S. Kuhlmann, J. Franzke, N. Peters, B.P. Dumas, *Institutional Designs and Dynamics of Crisis Governance at the Local Level: European Governments Facing the Polycrisis*, „Policy Design and Practice” 2024, vol. 7, no. 1.

krajów i regionów w sferze bezpieczeństwa, ochrony zdrowia, zarządzania kryzysowego czy komunikacji publicznej⁴².

W cytowanym już wcześniej artykule naukowców z Cascade Institute poza szczegółowym rozwinięciem metody badawczej znalazły się również zalecenia skierowane do decydentów, którzy poszukują wskazówek, jak nawigować w warunkach polikryzysu. Po pierwsze, należy skupiać się na interakcjach między kryzysami, a nie pojedynczych kryzysach. Po drugie, niezbędne jest oddziaływanie na strukturę systemu, a nie tylko reagowanie na wydarzenia. I wreszcie warto nauczyć się wykorzystywać cechy systemów złożonych, takich jak nieliniowa dynamika czy reaktywność, na swoją korzyść⁴³. W duchu takiego podejścia powstają publikacje zawierające wytyczne, jak prowadzić politykę i zarządzać sferą publiczną w warunkach polikryzysu. Wśród porad skierowanych do polityków i decydentów znajduje się m.in. większy nacisk na myślenie długoterminowe oraz interdyscyplinarne w procesie projektowania strategii działań⁴⁴, inwestowanie w sektory, które działają jak automatyczne stabilizatory, wzmacnianie współpracy na wszystkich poziomach⁴⁵ czy też rozwijanie nowych modeli globalnego przywództwa politycznego⁴⁶.

ZAKOŃCZENIE

Poza przytoczonymi powyżej pracami można znaleźć również szereg publikacji, które posługują się terminem polikryzysu bez zagłębiania się w jego znaczenie. Odpowiadając na pytanie postawione na początku tego artykułu, można więc stwierdzić, że w znacznej części przypadków pojęcie polikryzysu jest po prostu stosowane jako nośne i chwytliwe hasło. Nie oznacza to jednak, że jest pojęciem redundantnym, niewnoszącym wartości dodanej do opisu rzeczywistości lub nieposiadającym potencjału badawczego. Przedstawiona analiza wykazała, że przy odpowiedniej konceptualizacji i operacjonalizacji pozwala badać zjawisko, które jakościowo różni się od znanych dotąd przypadków występowania kilku kryzysów jednocześnie.

Zdaniem Autorki najbardziej precyzyjną definicję, a także rozwiniętą koncepcję polikryzysu wraz z sugerowanym modelem badawczym przedstawili dotychczas badacze skupieni wokół Cascade Institute. W ich ujęciu *globalny polikryzys występuje, gdy*

⁴² Zob. K. Moloney i in., *The Routledge Handbook on Crisis, Polycrisis, and Public Administration*, New York 2025.

⁴³ M. Lawrence i in., *Global Polycrisis...*, s. 13.

⁴⁴ *Polycrisis And Long-Term Thinking, Reimagining Development in Asia and The Pacific Foresight Brief: UNDP Regional Bureau for Asia and the Pacific*, UNDP, [online] <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-09/UNDP-RBAP-POLYCRISIS-AND-LONG-TERM-THINKING-2022.pdf>, 12 V 2024.

⁴⁵ *The Global Risks...*, s. 69-72.

⁴⁶ Zob. np. B.L.H. Wong, A. Nordström, P. Piot, H. Clark, *From Polycrisis to Metacrisis: Harnessing Windows of Opportunity for Renewed Political Leadership in Global Health Diplomacy*, „BMJ Global Health” 2024, vol. 9, no. 4.

*kryzysy w wielu globalnych systemach stają się przyczynowo powiązane w sposób, który znacznie pogarsza perspektywy ludzkości. Te współdziałające kryzysy powodują szkody większe niż suma tych, które kryzysy spowodowałyby w izolacji, gdyby ich systemy nie były tak głęboko ze sobą powiązane*⁴⁷.

Jaką wartość ma taka koncepcja dla nauk o polityce? Przede wszystkim część kryzysów wskazywanych jako składowe obecnego polikryzysu ma charakter polityczny w tradycyjnym tego słowa znaczeniu (wojna w Ukrainie, konflikt izraelsko-palestyński, regres demokracji, upadek jednobiegunowego ładu na arenie międzynarodowej). Jednocześnie pozostałe kryzysy (klimatyczny, gospodarczy, migracyjny, zdrowia publicznego i inne) wymagają skoordynowanej współpracy między krajami i aktorami niepaństwowymi na poziomie globalnym. Zrozumienie powiązań przyczynowo-skutkowych między tymi zjawiskami, interakcji między poszczególnymi systemami, przebiegu procesów sprzężeń zwrotnych i dynamiki zmian jest kluczowa dla politologów, którzy zajmują się niemalże dowolnym współczesnym zagadnieniem. Nowa rzeczywistość wymaga nowych pojęć i narzędzi opisu.

Uzasadnione wątpliwości może budzić perspektywa przełożenia tak skomplikowanej, wielowymiarowej i wewnętrznie powiązanej rzeczywistości na model badawczy. Siłą rzeczy wiąże się to ze znacznym uproszczeniem zjawisk i zachodzących między nimi relacji, które są kluczowe dla istoty polikryzysu. Jak jednak głosi aforyzm statystyka George'a Boxa – *wszystkie modele są złe, ale niektóre są przydatne*. Odpowiednie zastosowanie metod znanych z teorii złożoności i analizy ryzyk systemowych może więc przyczynić się do lepszego zrozumienia otaczających nas wydarzeń. Olbrzymi potencjał w tej dziedzinie wydaje się również mieć gwałtowny rozwój sztucznej inteligencji. Jej możliwości analizy olbrzymich zbiorów danych ilościowych i odkrywania powiązań niedostrzegalnych dla ludzkiego oka w połączeniu z tradycyjnymi jakościowymi metodami badawczymi stosowanymi przez naukowców mogą w najbardziej optymistycznym scenariuszu wzmocnić funkcję deskryptywną, eksplanacyjną, a być może nawet prognostyczną nauk o polityce.

Istnieje jeszcze jedna sfera, w której zastosowanie koncepcji polikryzysu może być przydatne już dzisiaj, bez tworzenia skomplikowanych modeli badawczych. Jest to dyskurs publiczny. Popularność pojęcia polikryzysu wynika przynajmniej po części z tego, że w intuicyjny sposób opisuje stan, z którym w ostatnich latach mierzy się większość ludzi. Jego umiejętne zastosowanie może więc przyczynić się do łatwiejszego wyjaśniania kompleksowości zachodzących zjawisk, zwiększając świadomość społeczną. Może też zapobiec „zawłaszczaniu” pewnych kryzysów dla partykularnych interesów politycznych (np. kryzysu migracyjnego), pokazując je jako element bardziej złożonej układanki lub przyczynić się do wzrostu legitymacji działań na poziomie krajowym i międzynarodowym (np. w celu zapobiegania katastrofie klimatycznej). Co ważniejsze, włączenie pojęcia polikryzysu do słownika politologów może przeszkodzić w jego nadużywaniu przez demagogów do tworzenia apokaliptycznej narracji, w której ludzkości grożą nieuniknione, niekończące się i nierozwiązywalne kryzysy.

⁴⁷ M. Lawrence, S. Janzwood, Th. Homer-Dixon, *What Is...*, s. 2 [tłum. własne].

BIBLIOGRAFIA

- Ágh A., *The EU Polycrisis and Hard Populism in East-Central Europe: From the Copenhagen Dilemma to the Juncker Paradox*, „Politics in Central Europe” 2017, vol. 13, no. 2-3, s. 7-32, <https://doi.org/10.1515/pce-2017-0001>.
- Albert M.J., *Capitalism, Complexity, and Polycrisis: Toward Neo-Gramscian Polycrisis Analysis*, „Global Sustainability” 2025, vol. 8, no. 7, s. 1-11, <https://doi.org/10.1017/sus.2025.10>.
- Bressanelli E., Natali D., *Tested by the Polycrisis: Reforming or Transforming the EU?*, „Politics and Governance” 2023, vol. 11, no. 4, s. 246-251, <https://doi.org/10.17645/pag.v11i4.7894>.
- Buzogány A., Četković S., Maltby T., *EU Renewable Energy Governance and the Ukraine War: Moving Ahead Through Strategic Flexibility?*, „Politics and Governance” 2023, vol. 11, no. 4, s. 263-274. <https://doi.org/10.17645/pag.v11i4.7361>.
- Cairney P., *Complexity Theory in Political Science and Public Policy*, „Political Studies Review” 2012, vol. 10, no. 3, 346-358, <https://doi.org/10.1111/j.1478-9302.2012.00270.x>.
- Ceron M., *The National Recovery and Resilience Plans: Towards a Next Generation of Fiscal Coordination?*, „Politics and Governance” 2023, vol. 11, no. 4, s. 324-338, <https://doi.org/10.17645/pag.v11i4.7359>.
- Davies M., Hobson Ch., *An Embarrassment of Changes: International Relations and the COVID-19 Pandemic*, „Australian Journal of International Affairs” 2022, vol. 77, no. 2, s. 150-168, <https://doi.org/10.1080/10357718.2022.2095614>.
- Dinan Sh., Béland D., Howlett M., *How Useful Is the Concept of Polycrisis? Lessons from the Development of the Canada Emergency Response Benefit during the COVID-19 Pandemic*, „Policy Design and Practice” 2024, vol. 7, no. 1, s. 430-441, <https://doi.org/10.1080/25741292.2024.2316409>.
- Drezner D., *Are We Headed Toward a “Polycrisis”? The Buzzword of the Moment, Explained*, Vox, 28 I 2023, [online] <https://www.vox.com/23572710/polycrisis-davos-history-climate-russia-ukraine-inflation>.
- Ferguson N., *The World's Cascade of Disasters Is Not a Coincidence*, Bloomberg, 25 VII 2021, [online] <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2021-07-25/niall-ferguson-covid-fires-floods-protests-are-pattern-not-coincidence>.
- The Global Risks. Report 2023*, World Economic Forum, [online] <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2023/>.
- Gospodarka i entropia. Jak wyjść z polikryzysu?*, red. J. Hausner, M. Krzykowski, Warszawa 2023.
- Helleiner E., *Economic Globalization's Polycrisis*, „International Studies Quarterly” 2024, vol. 68, no. 2, s. 1-11, <https://doi.org/10.1093/isq/sqae024>.
- Homer-Dixon Th., Walker B., Biggs R., Crépin A.-S., Folke C., Lambin E.F., Peterson G.D., Rockström J., Scheffer M., Steffen W., Troell M., *Synchronous Failure: The Emerging Causal Architecture of Global Crisis*, „Ecology and Society” 2015, vol. 20, no. 3, <http://dx.doi.org/10.5751/ES-07681-200306>.
- Hupkens J., Neuhold C., Vanhoonacker S., *One Crisis Is Not Like Another: Exploring Different Shades of Crisis in the EU*, „Politics and Governance” 2023, vol. 11, no. 4, s. 252-262, <https://doi.org/10.17645/pag.v11i4.7349>.

- Jacobs M., *After Neoliberalism: Economic Theory and Policy in the Polycrisis*, „The Political Quarterly” 2024, vol. 95, no. 598-611, <https://doi.org/10.1111/1467-923X.13363>.
- Jayasuriya K., *Polycrisis or Crises of Capitalist Social Reproduction*, „Global Social Challenges Journal” 2023, vol. 1, s. 203-211, <https://doi.org/10.1332/KNJY6381>.
- Kuhlmann S., Franzke J., Peters N., Dumas B.P., *Institutional Designs and Dynamics of Crisis Governance at the Local Level: European Governments Facing the Polycrisis*, „Policy Design and Practice” 2024, vol. 7, no. 1, s. 409-429, <https://doi.org/10.1080/25741292.2024.2344784>.
- Lawrence M., Homer-Dixon Th., Janzwood S., Rockstöm J., Renn O., Donges J.F., *Global Polycrisis: The Causal Mechanisms of Crisis Entanglement*, „Global Sustainability” 2024, vol. 7, no. 6, s. 1-18, <https://doi.org/10.1017/sus.2024.1>.
- Lawrence M., Janzwood S., Homer-Dixon Th., *What Is a Global Polycrisis*, Cascade Institute, IV 2022, [online] <https://cascadeinstitute.org/technical-paper/what-is-a-globalpolycrisis/>.
- Lawrence M., Shipman M., Homer-Dixon Th., *Introduction to Polycrisis Analysis: The Cascade Institute's Framework for Polycrisis Analysis*, Cascade Institute, 22 IV 2024, [online] <https://cascadeinstitute.org/technical-paper/introduction-to-polycrisis-analysis-guide/>.
- Manson S.M., *Simplifying Complexity: A Review of Complexity Theory*, „Geoforum” 2001, vol. 32, no. 3, s. 405-414, [https://doi.org/10.1016/S0016-7185\(00\)00035-X](https://doi.org/10.1016/S0016-7185(00)00035-X).
- McGregor S.L., *Integral Leadership's Potential to Position Poverty within Transdisciplinarity*, „Integral Leadership Review” 2009, vol. 9, no. 2, s. 1-11.
- McGregor S.L., *Transdisciplinary Axiology: To Be or Not to Be*, „Integral Leadership Review” 2011, vol. 10, no. 3, s. 1-21.
- Moloney K., Billingsley G.J., Gyo Jeong B., Sanabria-Pulido P., Thornton T.E., Zeemering E., *The Routledge Handbook on Crisis, Polycrisis, and Public Administration*, New York 2025.
- Morin E., Kern A.B., *Ziemia – ojczyzna*, przeł. T. Jekielowa, Warszawa 1998.
- Natali D., Pavolini E., Terlizzi A., *Multi-Level Governance Feedback and Health Care in Italy in the Aftermath of Covid-19*, „Politics and Governance” 2023, vol. 11, no. 4, s. 365-377, <https://doi.org/10.17645/pag.v11i4.7356>.
- Parmar I., *Poly Crisis or Organic Crisis? The Crisis of the United States and the US-led World Order*, „Economic and Political Weekly: A Journal of Current Economic and Political Affairs” 2023, vol. 58, no. 34.
- Penner M., *The Paradox of Polycrisis: Capitalism, History, and the Present*, „Journal of History” 2023, vol. 58, no. 2-3, s. 152-166, <https://doi.org/10.3138/jh-2022-0022>.
- Pillay D., *The Global Economic Crisis and the Africa Rising Narrative*, „Africa Development” 2015, vol. 40, no. 3, s. 60-64.
- Polak A., Sutowski M., Skrzypek A., *Europa będzie się wykuwać w kryzysach? Scenariusze integracji w czasach polikryzysu*, Warszawa 2017.
- Polycrisis And Long-Term Thinking, Reimagining Development In Asia And The Pacific Foresight Brief: UNDP Regional Bureau for Asia and the Pacific*, UNDP, [online] <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-09/UNDP-RBAP-POLYCRISIS-AND-LONG-TERM-THINKING-2022.pdf>.
- Schramm L., *Exit from Joint-decision Problems? Integration and Disintegration in the EU's Recent Poly-crisis*, „European Review of International Studies” 2020, vol. 7, no. 1, s. 2-27, <https://doi.org/10.1163/21967415-bja10001>.

- Siddi M., Prandin F., *Governing the EU's Energy Crisis: The European Commission's Geopolitical Turn and its Pitfalls*, „Politics and Governance” 2023, vol. 11, no. 4, s. 286-296, <https://doi.org/10.17645/pag.v11i4.7315>.
- Smaga P., *Istota ryzyka systemowego*, „Studia Ekonomiczne” 2014, nr 1, s. 36-63.
- Smeets S., Beach D., *The Institutional Ingredients of Polycrisis Management: Unpacking European Council's Handling of the Energy Crisis*, „Politics and Governance” 2023, vol. 11, no. 4, s. 275-285, <https://doi.org/10.17645/pag.v11i4.7345>.
- Speech by President Jean-Claude Juncker at the Annual General Meeting of the Hellenic Federation of Enterprises (SEV)*, European Commission, [online] https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_16_2293.
- Stark H., *French Foreign Policy in the Age of Polycrisis*, „Sicherheit und Frieden. Security and Peace” 2019, vol. 3.
- Swilling M., *Economic Crisis, Long Waves and the Sustainability Transition: An African Perspective*, „Environmental Innovation and Societal Transitions” 2013, vol. 6, s. 96-115, <https://doi.org/10.1016/j.eist.2012.11.001>.
- Swilling M., *Greening Public Value: The Sustainability Challenge*, [w:] *Public Value: Theory and Practice*, red. J. Benington, M.H. Moore, London 2011, s. 89-111.
- Swilling M., *So what Is So Unsustainable about the Global Economy?*, „CME: Your SA Journal of CPD” 2012, vol. 30, no. 3, s. 68-71.
- The European Union Beyond the Polycrisis? Integration and Politicization in an Age of Shifting Cleavages*, Special Issue, „Journal of European Public Policy” 2019, vol. 26, no. 7.
- Tooze A., *Navigating the Poly-crisis: 2023 – Session 4 Keynote – Adam Tooze*, YouTube, 28 IX 2023, [online] https://www.youtube.com/watch?v=y5coEWMNcrk&t=2628s&ab_channel=ODI.
- Tooze A., *Shutdown: How Covid Shook the World's Economy*, New York City 2021.
- Tooze A., *This Is Why 'Polycrisis' Is a Useful Way of Looking at the World Right Now*, 7 III 2023, World Economic Forum, [online] <https://www.weforum.org/agenda/2023/03/polycrisis-adam-tooze-historian-explains/>.
- Tooze A., *Welcome to the World of the Polycrisis*, Financial Times, 28 X 2022, [online] <https://www.ft.com/content/498398e7-11b1-494b-9cd3-6d669dc3de33>.
- Wong B.L.H., Nordström A., Piot P., Clark H., *From Polycrisis to Metacrisis: Harnessing Windows of Opportunity for Renewed Political Leadership in Global Health Diplomacy*, „BMJ Global Health” 2024, vol. 9, no. 4, s. 1-4, <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2024-015340>.
- Zeitlin J., Nicoli F., Laffan B., *Introduction: The European Union Beyond the Polycrisis? Integration and Politicization in an Age of Shifting Cleavages*, „Journal of European Public Policy” 2019, vol. 26, no. 7, s. 963-976, <https://doi.org/10.1080/13501763.2019.1619803>.

Alicja MALEWSKA – dr nauk o polityce i mgr ekonomii, adiunkt w Uniwersytecie Ignatianum w Krakowie. Zainteresowania badawcze: ekonomia polityczna, dług publiczny, agencje ratingowe, korporacje transnarodowe, kwestie litewskie, tożsamość mniejszości narodowych. Wilnianka.